

Stormaktstiden genom tiderna

En historiografisk skiss

Harald Gustafsson

Att Sverige var en stormakt under 1600-talet och att tiden följaktligen kan kallas stormaktstid i svensk historieskrivning förefaller vara en av de mer banala utsagor man kan göra som historiker.¹ Det vimlar av tillfällen där ”stormaktstid” används som neutral tidsangivelse och epokbeteckning, formuleringar där Sverige benämns ”stormakt” utan att någon definition behövs. I den i skrivande stund nyligen sända serien *Historien om Sverige* på SVT hette sjätte avsnittet ”Stormakten Sverige, år 1560 till 1658”, och i introduktionen sägs att under 1600-talet ”kommer lilla Sverige att bli ett mäktigt land i Europa, en stormakt.” I en nyutkommen populariserande svensk historia hittar man den typiska kapitelrubriken ”1600-talet – Sverige blir en stormakt”.² Exemplen kunde mångfaldigas.

Eftersom denna terminologi är så internaliserad för oss som har växt upp och fått vår utbildning i Sverige, blev jag förvånad när jag för över trettio år sedan hos Charles Tilly stötte på en uppställning över Europas stormakter. Han jämför där två statsvetenskapliga verks listor över stormakter från sent 1400-tal och framåt. I den ena återfinns mycket riktigt Sverige 1617–1721. Men i den andra saknas Sverige. Där finns för den aktuella perioden bara Frankrike, England, Spanien och Nederländerna. Nu säger ju inte sådana uppställningar hela sanningen och kriterierna växlar förstås. En har med Portugal på 1500-talet, den andra inte. I den ena saknas de österrikiska habsburgarna; uppenbarligen räckte inte deras marina makt till för de uppställda kriterierna.³

Trots allt visade uppställningen mig att saken kanske inte var så självklar. När jag sedan har undervisat på kurser om tidigmodern europeisk historia mötte jag internationella handböcker där Sveriges roll, även på 1600-talet, var relativt blygsam. Naturligtvis nämndes Sverige, speciellt i samband med trettioåriga kriget och som för en tid dominerande makt i

- 1 Jag tackar deltagarna på förmoderna seminariet vid Lunds universitet för fruktbara kommentarer.
- 2 Peter Olausson, *Sveriges historia från forntid till nutid*, Stockholm 2023, s. 202; följd av underrubriken ”Sverige som stormakt”.
- 3 Charles Tilly, *Coercion, Capital, and European States, AD 990–1990*, Cambridge, Mass. 1990, s. 170–171.

Östersjöområdet, men knappast som en av de stater som var centrala i den europeiska storpolitiken.⁴

Avsikten med den här artikeln är inte att visa att det är fel att kalla 1600-talets Sverige en stormakt eller att föreslå någon annan epokbeteckning än stormaktstiden. Men det internationella perspektivet visar ändå att det kan vara värt att fundera över hur denna terminologi har använts av svenska historiker genom tiderna.

För att kunna bedöma hur historikerna har brukat stormaktsterminologin behövs någon föreställning om hur den kunde användas. Det verkar rimligt att söka sig till statsvetenskapen och se hur man där definierar en stormakt. En sådan definition ska här användas som en idealtyp; den är inte ett facit som ska brukas för att se om historikerna haft ”rätt” eller ”fel”, utan som en mall att mäta mot, för att göra bilden tydligare av hur terminologin använts.

Det visar sig att också statsvetare ofta använder ”stormakt” intuitivt, som ett vardagsspråkligt ord som inte kräver närmare förklaring.⁵ Några definitioner kan man dock hitta och gemensamt i dem är det relationella. En stormakt är i något avseende stor i förhållande till andra makter och står i relation till andra stormakter. Som Bear F Braumoeller skriver i sin *The Great Powers and the International System*: ”The actors are understood to be those Great Powers or superpowers whose involvement in the affairs of the continent is a necessary factor in the calculations of the others”.⁶

Jack S Levy ger i sin ofta anförda *War in the Modern Great Power System* en utförligare definition: en stormakt är en stat som har stor militär kapacitet visavi andra stater, har geografiskt vidare mål än mindre makter, försvarar sina intressen mer aggressivt, interagerar oftare med andra stormakter, uppfattas som annorlunda av andra stater samt tillhör en speciell grupp av stater genom formella kriterier. Med det sista avser han arrangemang som stormakternas roll i kongresssystemet efter 1815 eller dagens fasta platser i FN:s säkerhetsråd.⁷

Stormakter förekommer alltså i ett statssystem, en värld av stater som

4 Som ett par exempel kan nämnas Thomas Munck, *Seventeenth-Century Europe*, 2 uppl., Houndmills 2005, som visserligen är relativt utförlig om svenska förhållanden men inte mer än om t.ex. danska, och D H Pennington, *Seventeenth Century Europe*, London 1970, som dock har ett kort avsnitt under rubriken ”Sweden: The Great Power” (s. 347–349).

5 Som i *Internationella relationer*, red. Jakob Gustavsson & Jonas Tallberg, Lund 2021, t.ex. s. 185, 187.

6 Bear F Braumoeller, *The Great Powers and the International System: Systematic Theory in Empirical Perspective*, New York 2013, s. 68. Liknande t.ex. hos Dext Pierce, ”Defining Great Power Competition”, i *The Great Power Competition*, vol. I, *Regional Perspectives on Peace and Security*, red. Adib Farhadi & Anthony J Masys, Cham 2021, s. 241.

7 Jack S Levy, *War in the Modern Great Power System, 1495–1975*, Lexington 1983, s. 18, s. 16–18.

är någorlunda tydligt avgränsade mot varandra samt interagerar med viss kontinuitet och efter vissa mer eller mindre uttalade regler. Ett sådant system har inte funnits alltid och överallt. Inte sällan anges som startpunkt för ett europeiskt statssystem, som senare blev globalt, den franska invasionen av Italien 1494 och den följande fransk-habsburgska rivaliteten.⁸ I mitten eller slutet av 1700-talet ska detta ha utvecklats till ett verkligt stormaktssystem: "By the 1770s, the idea that five powers dominated European politics and were able to impose themselves on the other members of the international system was becoming established."⁹ Själva ordet "stormakt" anses dock tillhöra 1800-talet, det ska ha kommit i bruk först under och efter Wienkongressen.¹⁰

Hur har nu svenska historiker använt det jag kallar stormaktsterminologin (ord som "stormakt", "stormaktstid", "stormaktstida"), och vilka definitioner har de använt sig av? Har de betonat det relationella visavi andra makter, har de diskuterat Sveriges roll i ett statssystem, eventuellt ett stormaktssystem? Och hur har självklarheten i terminologin vuxit fram? Resultaten kan ge anledning till några reflektioner över konsekvenserna av hur vi periodiserar och ger namn åt epoker. Jag har också en misstanke om att det kan visa sig ligga en outnyttjad forskningspotential i stormaktsterminologin, något jag kommer att återvända till efter en historiografisk resa på några århundraden.

Var leta efter hur terminologin använts? Det finns en enorm litteratur om svenskt 1600-tal, som länge var en tyngdpunkt i svensk forskning. Att välja ett antal artiklar och monografier, en hanterlig mängd för en artikel, riskerar att leda till anekdotisk bevisföring. I det följande kommer jag i stället att se på större, vetenskapliga synteser över svensk historia. Det gäller både flerbandsverk utgivna för en större allmänhet och läroböcker för universitetsnivån. Ett sådant urval ger en viss jämförbarhet över tid; dessa genrer är ganska stabila, har till syfte att sammanfatta forskningsläget och är vanligen skrivna av historiker som ansetts som experter på sin tidsperiod.

Innan dess dock något om hur språkbruket alls blev aktuellt på svenska. Det var nämligen inte historikerna som var först.

8 Se t.ex. Harald Gustafsson, *Makt och människor: Europeisk statsbildning från medeltiden till franska revolutionen*, Stockholm & Göteborg 2010, s. 47–51. Levy 1983 börjar också med de italienska krigen.

9 H M Scott, *The Birth of the Great Power System 1740–1814*, Harlow 2006, s. 119.

10 Levy 1983, s. 18; Scott 2006, s. 361.

Stormaktsterminologins födelse

Som nämnts började termen ”stormakt” (*Großmacht*, *great power* och liknande) internationellt att användas först från 1815 och då om samtida förhållanden. Om man går efter *Svenska Akademiens ordbok* förekommer det i Sverige första gången 1852.¹¹ SAOB har dock naturligtvis inte excerperat vartenda tryckalster som kommit ut i Sverige och om man går till Kungliga bibliotekets databas med skannade svenska tidningar (inte heller den komplett) ser bilden lite annorlunda ut.¹²

Första belägget dyker upp 1829 i *Jönköpings Tidningar*, i ett kort omnämnande om ”Greklands pacifikation”, där ”stormakt” nämns om någon (oklart vilken) av de europeiska stater som engagerat sig i frågan.¹³ Sedan förekommer ”stormakt” (ibland med stavningen ”stormagt”) sporadiskt tills användningen tar fart i slutet av 1840-talet, med en stor topp under Krimkriget (164 träffar 1855), och sedan blir det ett vanligt ord i tidningsspråket.¹⁴ Det gäller då vanligen samtida europeiska förhållanden.

Att ”stormakt” blivit ett vanligt ord märks också i de huvudsakligen skönlitterära skrifter som finns skannade på Litteraturbanken. Här förekommer belägg från 1860 och framåt. De flesta är litterära och visar att ordet är tillräckligt etablerat för att användas som en lättförstådd metafor, som ”en stormagt såsom Tiden” ur ett skådespel från 1864.¹⁵ ”Väl är ej Sverige någon stormakt mer / Om vanlig tydning man åt ordet ger”, men har dock inom nuvarande gränser en givmild natur med många tillgångar, heter det i en dikt från 1869. Det fanns alltså en ”vanlig tydning”.¹⁶ 1864 förekommer ordet om Sverige i Gustaf Ljunggrens bok om det svenska dramatets historia, där det heter att Sverige under Gustav II Adolf ”skred fram för att intaga en plats som stormagt och lägga sitt ord och sitt svärd i vigtskålen, der Europas öden afgjordes.”¹⁷

11 www.saob.se/artikel/?unik=S_12431-0003.hX9L&pz=3 (7/4 2024).

12 Ett tack till Lars Edgren som tipsade mig om beläggen både i tidningsdatabasen och Litteraturbanken.

13 <https://tidningar.kb.se/search?from=1829-02-01&to=1829-02-28&q=%20stormakt&searchGranularity=part> (11/3 2024).

14 <https://tidningar.kb.se/search?from=1829-02-01&to=1870-01-01&q=%20stormakt&searchGranularity=part> (11/3 2024).

15 <https://litteraturbanken.se> (9/2 2024).

16 https://litteraturbanken.se/f%C3%B6rfattare/PalmeCA/titlar/Br%C3%B6dsmulor/sida/43/faksimil?traff=w42_67&traffslut=w42_67&s_query=stormakt&s_from=0&s_to=29&s_text_filter=%7B%22sort_date_imprint.date:range%22:%221860,1880%22%7D&s_word_form_only=true&s_lbworkid=lbr584346&hit_index=0 (9/2 2024).

17 https://litteraturbanken.se/f%C3%B6rfattare/LjunggrenG/titlar/SvenskaDramat/sida/280/etext?traff=w287_58&traffslut=w287_58&s_query=stormakt&s_from=0&s_to=29&s_

”Stormaktstid” kommer något senare. SAOB har första belägget 1877.¹⁸ I tidningsmaterialet finns ordet från 1868 och syftar i de flesta fall på Sverige under 1600-talet.¹⁹ Till exempel omtalas 1871 en berättelse som ”en högadlig tidsbild från den svenska stormagtstiden”.²⁰ Strindberg nämner i *Röda rummet* ”stormaktstiden” som ett självförklarande uttryck.²¹

Stormaktsterminologin förefaller alltså i Sverige ha sitt upphov i dagsaktuella politiska förhållanden i Europa i mitten av 1800-talet. Det är knappast för djärvt att anta att treårskriget om Slesvig och Krimkriget har aktualiserat den. Som ett vardagsspråkligt ord har ”stormakt” sedan kunnat användas också om historiska företeelser. På 1860-talet tillämpades ”stormakt” och ”stormaktstid” på svenskt 1600-tal.

Det är alltså inte fruktbart att leta efter stormaktsterminologin bland historiker tidigare, men kanske föreställningen som sådan existerade, bara under annat namn. Handlade det om att man tog ett ord ur det aktuella språket och gav åt en känd historisk företeelse? Vetenskapligt grundade synteser över den nationella historien, skrivna av flera professionella historiker, som jag i det följande kommer att utnyttja som källor, utkom inte i Sverige före 1870-talet. För att ändå hitta några jämförelsepunkter kommer jag att se på de större översikter över svensk historia som skrevs av Sven Lagerbring och Erik Gustaf Geijer.

Stormakten före ”stormakten”

Lagerbring nådde aldrig 1600-talet i sin monumentala *Swea rikes historia*, däremot hann han ända fram till sin gustavianska samtid i den kortare *Sammandrag af Swea-Rikes Historia*.²² Den är, som vanligt i äldre framställningar, disponerad efter regenterna och har därför ingen rubrik

text_filter=%7B%22sort_date_imprint.date:range%22:%221860,1880%22%7D&s_word_form_only=true&s_lbworkid=lb305336&hit_index=0 (9/2 2024).

18 https://www.saob.se/artikel/?seek=stormaktstid&pz=1#U_S12431_20899 (2023-05-20).

19 <https://tidningar.kb.se/search?from=1860-01-01&to=1880-12-31&q=%20stormaktstid&-searchGranularity=part> (11/3 2024).

20 <https://tidningar.kb.se/pz7dbs5km6kp32w8/part/1/page/3> (11/3 2024).

21 https://litteraturbanken.se/f%C3%B6rfattare/StrindbergA/titlar/R%C3%B6da-Rummet1879/sida/348/faksimil?traff=w351_13&traffslut=w351_13&s_query=stormaktstiden&s_from=0&s_to=29&s_text_filter=%7B%22sort_date_imprint.date:range%22:%221850,1880%22%7D&s_word_form_only=true&s_include_moder-nized=false&s_lbworkid=lb8214323&hit_index=0 (9/2 2024).

22 Anna Wallest, ”Sven Lagerbring 1707–1787: ’Sanning är historiens liv’”, i *Svenska historiker: Från medeltiden till våra dagar*, red. Ragnar Björk & Alf W Johansson, Stockholm 2009, s. 143; Swen Lagerbring, *Sammandrag af Swea-Rikes Historia, Ifrån De Äldsta til de Nyaste Tider*, Stockholm 1778–1780. Verket är utgivet i åtta delar, separat paginerade, men förekommer oftast inbundet i ett band. Aktuell här är del III, 1778.

motsvarande ”stormaktstiden”. Inte heller innehållsmässigt lyfts någon särskild storhet fram. Framställningen om 1600-talet uppehåller sig mest vid inre förhållanden. Utrikespolitiken, krigen och frederna skildras kort och nyktert, och westfaliska freden noteras bara med en torr uppräknig av de vunna provinserna.²³

När Lagerbring sammanfattande bedömer Gustav II Adolfs gärning gör han emellertid en intressant kommentar med bäring på statssystemet. Gustav Adolf var nämligen, enligt Lagerbring, ”den förste, som lärt folk at tänka rätt uti wisse puncter af Naturens Lag.” Före honom inbillade sig folk att tyske kejsaren var ”högt uplyftad öfwer alle andre Potentater, och ibland Konungar tilkom den ena främsta rummet, de öfrige det andre eller tredje, och så vidare. Han är den förste, som öpnat ögonen på almänheten, at alle Konungar äro lika, fast olike i makt” och kejsare möjligen de första bland likar. Efter westfaliska freden ”blef Majestäts-titeln almän för alla Konungar wid alla påföljande Minister-möten”.²⁴

Senare forskning är överens med Lagerbring om att man på 1600-talet snarare såg det internationella systemet som en hierarki mellan stater, eller mer exakt mellan härskare, än något i princip jämlikt förhållande mellan suveräna stater. Därför var också strider om det diplomatiska ceremonielet, till exempel om ambassadörers platser vid bordet eller i en procession, så allvarliga. Sådana rivaliteter försvann dock inte med westfaliska freden, som man kan tro av Lagerbring, utan fortsatte långt fram i tiden.²⁵ Lagerbring vill se Gustav Adolfs insats som avgörande för ett nytt system av jämlika kungadömen: Sverige lyftes upp på nivå med andra riken. Rikena var dock olika i makt, men han kommenterar inte vilken makt Sverige besatt.

Erik Gustaf Geijers *Svenska folkets historia* nådde halvvägs genom 1600-talet; det sist utgivna bandet (1836) slutade med Kristinas tronavsägelse.²⁶ Liksom hos Lagerbring är framställningen disponerad och rubriksatt efter regenterna. Bortsett från den mer berättande stilen är innehållet ganska likt Lagerbrings, och störst vikt läggs vid inre, särskilt politiska förhållanden. Krigen följs dock tämligen detaljerat och målände men med svagt utrikespolitiskt sammanhang. Också här beskrivs westfaliska fredens resultat för

23 Lagerbring 1778, s. 95.

24 Lagerbring 1778, s. 84.

25 Se t.ex. William Roosen, ”Early Modern Diplomatic Ceremonial: A Systems Approach”, *The Journal of Modern History* 1980:53, särskilt s. 458–464; Liesbeth Geever, ”The Conquistador and the Phoenix: The Franco-Spanish Precedence Dispute (1564–1610) as a Battle of Kingship”, *The International History Review* 2013:35, s. 2–5 med en god diskussion av senare litteratur.

26 Här använd i John Landquists utgåva i Erik Gustaf Geijer, *Samlade skrifter V–VI*, Stockholm 1926–1927. Om Geijer som historiker, se Bo Stråth, ”Erik Gustaf Geijer 1783–1847: Mångfacetterad historiker, poet och samhällsdebattör”, i Björk & Johansson (red.) 2009.

Sverige mycket kortfattat, med en okommenterad uppräknning av vunna territorier.²⁷ Texten flyter fram i en jämn kronologi av händelser och bara på få ställen finns sparsmakade antydningar om händelsernas betydelse i ett större sammanhang. Vid Gustav II Adolfs tronbestigning heter det: ”Vi äro vid den tidpunkt, då svenska vapen genom Gustav Adolf skulle bliva för världen viktiga.”²⁸ Samma roll antyds då Gustav Adolf omtalas som ”[d]en hjälte, som slutade med att föreskriva Europa lagar”.²⁹ Ett statssystem antyds; trettioåriga krigets utbrott markerar ”sönderfallandet av det inre tyska statssystemet”, medan dess slut innebar att detta blev en del av ”ett europeiskt jämnviktssystem”.³⁰ Närmare än så diskuteras inte dessa aspekter.

Någon svensk storhetstid skrivs alltså knappast fram utan storheten ligger i Gustav Adolfs person. Han var en sann hjälte, och det för hela mänskligheten, eftersom ”han för samvetstvånget satte en gräns”.³¹ I denna betoning av kungens personlighet och roll, liksom i mycket annat, kom Geijer att för lång tid prägla historieskrivningen.³²

Av dessa exempel att döma förefaller det inte ha funnits någon given etikett på Sverige under 1600-talet innan ordet ”stormakt” vid 1800-talets mitt började komma i allmänt bruk om den samtida politiken. Ordet ”storhetstid” finns dock förtecknat av SAOB från 1814, även om det förefaller som om det första belägget som syftar på just svenskt 1600-tal dyker upp 1869 (hos C T Odhner).³³ Det passar, som vi sett, med att ”stormaktstid” också får denna betydelse vid samma tid.

Stormaktsterminologins etablering och de stora översikterna

Utgivningen av flerbandsverk om det egna landets historia, med tidsavsnitten skildrade av experter på fältet, var en del i 1800-talets professionaliseringsprocess av historievetenskapen och återfinns i många europeiska länder. Med Inga Flotos ord strävade man efter ”den store kollektive syntese”.³⁴ Det första svenska verket av detta slag, *Sveriges historia från äldsta tid till våra dagar*, kom ut i sex band 1877–1881.³⁵ Fjärde bandet, som kom 1881, har

27 Geijer 1927, s. 124.

28 Geijer 1926, s. 340.

29 Geijer 1926, s. 406.

30 Geijer 1926, s. 461–462.

31 Geijer 1926, s. 560.

32 Gunnar Artéus, ”Geijer och de stora 1800-talshistorikerna”, i *Historieskrivningen i Sverige*, red. Gunnar Artéus & Klas Åmark, Lund 2012, s. 45–46.

33 www.saob.se/artikel/?seek=storhetstid&pz=1#U_S12173_230864 (24/5 2023).

34 Inga Floto, *Historie: En videnskabshistorisk undersøgelse*, København 1996, s. 43.

35 Tillkomsten av det första danska verket av detta slag, *Danmarks Riges Historie*, skildras

titeln *Sveriges storhetstid* och omfattar perioden 1611–1718. Den är disponerad efter regenterna, där Martin Weibull har skrivit om Gustav II Adolfs tid och Ernst Carlson om Kristinas.³⁶

Också denna text är ett i huvudsak politiskt narrativ men en kort inledning drar upp några mer principiella linjer. Den ligger som inledning till Weibulls och Carlsons båda avsnitt men innehållsliga och stilistiska skäl får mig att starkt misstänka att det är Weibull som här fört pennan. Här fastslås att den behandlade perioden innebar att ”Sveriges verldsdag var kommen”, vilket konkretiseras till att Sverige nu ledde protestantismens utveckling och de germanska folken. Det i sin tur innebar att Sverige nu spelade ”en stormakts roll inom verldsdelen, innan ännu ett stormakternas system hunnit utveckla sig”.³⁷

Här, liksom i övrigt i boken, används termen stormakt flitigt, men författaren visar som synes medvetenhet om att det ännu inte fanns ett stormaktssystem. Det ligger nära till hands att tolka det som att ”stormakt” kring 1880 blivit ett allmänt brukat ord, men oftast knutet just till samtidens internationella system med tydliga stormakter och mindre stater. Weibull är medveten om att termen, om den ska brukas på tiden före ett sådant system, måste användas närmast bildligt (”spelat en stormakts roll”). Dessa teman återkommer sedan i Weibulls bidrag, till exempel när inträdet i trettioåriga kriget kallas ”en tilldragelse af verldshistorisk karakter och med verldshistoriska följder”.³⁸

Ernst Carlsons framställning om tiden efter Gustav Adolfs fall lyfter sig inte till större perspektiv, utom i en kort kommentar om westfaliska freden. Fredens territoriella resultat för Sverige betecknas som ”hardt när snöpligt”, men författaren tröstar med att Sverige dock räddat ”trons och tankens frihet i hela Europa.” Och detta, ska läsaren veta, är stort: ”Svenska folket hade för en kort tid gått i spetsen för verldsutvecklingen”, ”Från ett litet och obemärkt land hade Sverige med ens uppstigit till rangen af stormakt.”³⁹

1881 har alltså ordet stormakt etablerat sig bland historiker, och det kopplas till en storhetstid för Sverige, som anses utgöras av dess ”världshistoriska” insats att försvara vad man gärna benämnde tros- eller samvetsfriheten.

i Henrik Dethlefsen, ”Omkring ’Danmarks Riges Historie’”, *Historisk Tidsskrift* 1986. Mig veterligt har inte den motsvarande svenska utgivningsverksamheten tilldragit sig forskningens intresse.

36 *Sveriges historia från äldsta tid till våra dagar*, red. O Montelius m.fl., vol. IV, Martin Weibull [sic], Magnus Höjer m.fl., *Sveriges storhetstid, 1611–1718*, Stockholm 1881.

37 Weibull, Höjer m.fl. 1881, s. 1–3.

38 Weibull, Höjer m.fl. 1881, s. 151.

39 Weibull, Höjer m.fl. 1881, s. 335.

Något som hos Geijer var Gustav II Adolfs hjältedåd har i nationalromantikens tid blivit hela Sveriges.

I en rad översiktsverk utgivna fram till mitten av 1900-talet återfinns benämningarna stormakt och stormaktstid, men i regel utan någon tydlig definition och diskussion. Intrycket är att orden blivit allmångods men inte ansetts intressanta att reflektera över eller göra till något bärande element i framställningarna, som oftast är strängt empiriska och följer händelseförloppen. ”Stormakt” var ett rubrikord.

Så har Helge Almquists 1922 utkomna band av *Svenska folkets historia* titeln *Reformationstiden och stormaktstidens förra skede* utan att de aktuella termerna, så vitt jag kunnat se, återfinns någonstans i texten.⁴⁰ I den lite senare *Sveriges historia till våra dagar* heter det i Emil Hildebrands framställning – reviderad efter Hildebrands död av Gustaf Jacobsson – om Kristinas tid att Sverige efter westfaliska freden inte kunde fullfölja Gustav II Adolfs visioner: ”En anledning sammanhänge med själva beskaffenheten av den nyvunna svenska stormaktsställningen.” Nästa generation kunde inte fortsätta ”Sveriges egentliga storhetstid”, ”nationen var för fåtalig, tillgångarna för små”.⁴¹ I Jacobsons avsnitt om Karl X Gustav i samma verk talas det om, i samband med polska kriget, ”den svenska storstaten” och ”den svenska stormaktspolitiken”.⁴² I övrigt lyser termerna med sin frånvaro också i dessa texter.

Framställningarna från denna tid är fortfarande strukturerade efter regenterna och i huvudsak kronologiska, politisk-historiska framställningar. Ett undantag är verket *Svenska folket genom tiderna*, med undertiteln *Vårt lands kulturhistoria i skildringar och bilder*. Det är inriktat på kulturhistoria i vid mening, och redigerat av litteratur- och konsthistorikern Ewert Wrangel. Få historiker medverkade, men till bandet om den yngre Vasatiden bidrog Ingvar Andersson med en inledande översikt betitlad ”Sverige blir en stormakt: Gustav II Adolfs tid och Kristinas”. Det är dock en allmän politisk-historisk framställning där stormaktsperspektivet bara antyds ett par gånger. Det konstateras att ”Sverige började nu [tidigt 1620-tal] tilldra sig uppmärksamhet ute i Europa” och att ”[d]en unga stormakten [...] gjort sitt oväntade inträde på den europeiska arenan”, men temat utvecklas inte.⁴³

När Sven-Ulric Palme 1948 skrev avsnittet ”Vasasönerna” i *Sveriges his-*

40 *Svenska folkets historia II: Reformationstiden och stormaktstidens förra skede*, Lund 1922.

41 *Sveriges historia till våra dagar VII: Kristina, Karl X Gustav*, red. Emil Hildebrand & Ludvig Stavenow, Stockholm 1926, s. 154–155.

42 Hildebrand & Stavenow (red.) 1926, s. 270.

43 Ingvar Andersson, ”Sverige blir en stormakt: Gustav II Adolfs tid och Kristinas”, *Svenska folket genom tiderna: Vårt lands kulturhistoria i skildringar och bilder IV: Den yngre vasatiden*, red. Ewert Wrangel, Malmö 1939, s. 21, 35.

toria genom tiderna fyllde inre förhållanden mer än utrikespolitiken. Han avslutar dock med orden: ”Så hade i själva verket Karl IX:s nationella verk lagt grunden till den enighet, som gjorde det möjligt att av det splittrade och svaga rike, som utgått ur det slutande 1500-talets kriser, skapa en europeisk stormakt.”⁴⁴ I Wilhelm Thams framställning i samma band om ”De sista Vasarna” fyller krigspolitiken mer och Gustav II Adolf framställs som en beundransvärd ledare, men det är inte längre tal om någon kamp för ”trofriheten” utan mer om rent militär maktkamp. Stormaktsterminologin förekommer sällan, dock i rubriken ”Mot stormaktsställningen”.⁴⁵ Westfaliska freden kommenteras med att Sverige ”blivit norra Europas mäktigaste stat med en betydande landmilitär styrka”, men trots det var landet ”icke ekonomiskt vuxet sin nya stormaktsställning”. Ställningen tycks vara begränsad till norra Europa och militär styrka.

Att Sverige blivit ”stort” i olika avseenden är vid det här laget alltså etablerat, samtidigt som ”storhetstid” nu helt har ersatts av ”stormaktstid” och panegyriken tonats ner. Termerna används med självklarhet på rubriknivå och i vissa fraser, men är för övrigt sällsynta.

Universitetshandböckernas stormaktstid och en sista översikt

1962 dök en nyhet upp, nämligen en lärobok i historia speciellt författad för universitetsstudier. Det var Sten Carlssons och Jerker Roséns *Svensk historia 1–2*, ”Carlsson/Rosén” för en generation svenska historiestudenter. Med sina omfattande diskussioner av forskningslägen och konkurrerande tolkningar hade den ett helt annat grepp än de gamla narrativa framställningarna.⁴⁶ Stormaktsterminologin i sig består däremot inte med någon diskussion. ”Stormaktstid” och ”stormakt” dyker upp på några ställen, framför allt som tidsangivelse, som i rubriken ”Den svenska stormaktens yttre ställning efter westfaliska freden 1648–1654”. Målet med den svenska politiken anges där som ”dominium maris Baltici och därmed säkrandet av stormaktens bestånd.”⁴⁷

Stormakt och stormaktstid hade nu blivit självklarheter som inte behöver

44 Sven-Ulric Palme, ”Vasasönerna”, i *Sveriges historia genom tiderna II: Gustav Vasa – Vasasönerna – De sista vasarna* red. Harry Maiander, Stockholm 1948, s. 286.

45 Wilhelm Tham, ”De sista Vasarna”, i Maiander (red.), s. 375.

46 Eva Österberg, ”Jerker Rosén”, i Björk & Johansson (red.) 2009, s. 550–551; Sune Åkerman, ”Sten Carlsson”, i Björk & Johansson (red.) 2009, s. 646–647.

47 Sten Carlsson & Jerker Rosén, *Svensk historia I: Tiden före 1718*, 3 uppl., Stockholm 1969, s. 462. Denna del är skriven av Jerker Rosén. Jag använder här upplagan från min egen studietid, ett välutmat och välunderstruket exemplar, senare flitigt använt i min forskning och undervisning.

förklaras och knöts inte explicit till något europeiskt statssystem. Perspektivet var snarare regionalt: ”Därmed hade det svenska stormaktsväldet definitivt fallit samman”, heter det om det stora nordiska krigets avslutning. ”I fortsättningen blev det nya stormakter, Ryssland, England och den framväxande preussiska stormakten, som kom att spela den dominerande rollen i kampen om herraväldet i Östersjön.” Stormakter kommer och går, under en period var alltså Sverige en av dem, åtminstone i Östersjöområdet.⁴⁸

Stormakt tolkas här rent maktpolitiskt, alla värderingar om ”storhetstid” är borta. Detta ligger i linje med hur de gamla hjältekungarna och hela den nationalromantiska historiebilden förlorade sin aktualitet i offentligheten under efterkrigstiden.⁴⁹ Den högernationella traditionen bland historiker hade marginaliserats under 1950-talet.⁵⁰

Carlsson/Rosén lades till grund för en populariserande flerbandsöversikt, *Den svenska historien*, där grundtexten lätt retuscherats och kompletterats med inte minst person- och kulturhistoriska fördjupningar. Band 5 bär titeln *Sverige blir en stormakt* men jag kan inte hitta ordet någonstans i texten.⁵¹ Här förekommer inte, lika lite som i själva Carlsson/Rosén, några värdeladdade uttryck om svensk storhet.

Som första utmanare till Carlsson/Rosén lanserade Esselte studium vid mitten av 1980-talet en serie om tre universitetsläroböcker i svensk historia. Andra delen bär titeln *Sveriges historia 1521–1809: Stormaktsdröm och småstatsrealitet*.⁵² Undertiteln kunde kanske tolkas som att stormaktsställningen bara var en ambition medan Sverige i realiteten inte var en stormakt, men har nog snarare bäring på Sveriges förändrade ställning efter stora nordiska kriget, från stormakt till småstat. Det är troligt eftersom boken är delad i dessa två delar, där Lars-Olof Larsson och Eva Österberg har skrivit om 1500- och 1600-talen under rubriken ”Vasatiden och stormaktstiden”.

Här problematiseras för första gången vad en stormakt är. Larsson och Österberg skriver att Sverige blev en stormakt ”i flera bemärkelser”. För det första blev det utrikespolitiskt och militärt aggressivt ”långt utanför Sveriges traditionella gränser”, för det andra blev det ”ekonomiskt ett land

48 Carlsson & Rosén 1969, s. 563.

49 Se t.ex. Ulf Zander, *Fornstora dagar, moderna tider: Bruk av och debatter om svensk historia från sekelskifte till sekelskifte*, Lund 2001, s. 340–343, 353.

50 Håkan Gunneriusson, *Det historiska fältet: Svensk historievetenskap från 1920-tal till 1957*, Uppsala 2002, s. 220–223.

51 *Den svenska historien 5: Sverige blir en stormakt*, huvudred. Gunvor Grenholm, Stockholm 1982 (1966).

52 Göran Behre, Lars-Olof Larsson & Eva Österberg, *Sveriges historia 1521–1809: Stormaktsdröm och småstatsrealitet*, Stockholm 1985.

att räkna med” och det blev, för det tredje, administrativt mer ”modern” och därmed jämbördigt med andra länder.⁵³

Det förefaller naturligt att anta att behovet av definition har dykt upp efter den svenska historievetenskapens teoretiska vändning på 1970-talet.⁵⁴ Larssons och Österbergs text utmärks även för övrigt av problematiseringar, direkta frågor till läsaren och forskningsdiskussioner. Den speglar nog på det sättet ett mer interaktivt sätt att undervisa än äldre tiders föreläsningar. Definitionen förefaller utgå från det sena 1900-talets intuitiva förståelse av vad en stormakt är, en stat som projicerar sin makt utåt, är ekonomiskt stark och välstyrd.

Författarna säger sig sedan vilja diskutera hur denna stormaktsställning kunde realiserats, vill visa vilka konsekvenser detta fick internt men påpekar också att detta sker inom ramen för ett större system av stater. Systemkaraktern kommer alltså med, men inte som en del av definitionen och spelar ingen stor roll senare i framställningen. Om systemet är nytt eller gammalt framgår heller inte, däremot konstateras i annat sammanhang att Sverige hade ”en roll som europeisk stormakt under närmare ett sekel”.⁵⁵

Stormaktsväldets skakiga ekonomiska grund lyfts fram (trots att Sverige blivit ”ekonomiskt ett land att räkna med”) och typiskt för tidens vändning från politisk till social historia diskuteras de sociala konsekvenserna av stormaktsväldet.⁵⁶ Förmodligen är det denna moderna negativa bedömning av politikens konsekvenser för befolkningsmajoriteten som ligger bakom ”stormaktsdröm” i boktiteln; jag antar att den mer eller mindre medvetet anspelar på Axel Strindbergs *Bondenöd och stormaktsdröm* från 1937, som bröt med den då gängse positiva bilden av stormaktstiden.⁵⁷ Strindberg skildrade de sociala motsättningarna men uppehöll sig inte vid stormaktspolitiken och använde inte ”stormakt” annat än i boktiteln.

De senaste decennierna har fler alternativ dykt upp som översikter för universitetsnivån. Här har stormaktstid och stormakt använts på ett självklart sätt, utan den reflektion som utmärkte Larssons och Österbergs text. I Studentlitteraturs *Det svenska samhället 800–1720* (2003), där Maria Sjöberg haft ansvar för tiden 1520–1720, heter ett kapitel ”Stormaktens uppgång och fall”.⁵⁸ Inledningsvis konstateras att ”från att ha varit ett litet land” kom

53 Behre, Larsson & Österberg 1985, s. 68. En rimlig gissning är att det är Österberg som här har hållit i pennan. Larsson var snarare 1500-talsexpert och Österberg gick i bräsch för ett mer problematiserande sätt att skriva historia.

54 Klas Åmark, ”Teoriernas intåg i svensk historieforskning”, i Artéus & Åmark (red.) 2012.

55 Behre, Larsson & Österberg 1985, s. 96.

56 Behre, Larsson & Österberg 1985, s. 96 (cit.), 118.

57 Axel Strindberg, *Bondenöd och stormaktsdröm*, 3 utg. [Hedemora] 1988.

58 Thomas Lindkvist & Maria Sjöberg, *Det svenska samhället 800–1720: Klerkernas och adelns tid*, 2 uppl., Lund 2006, s. 371.

Sverige, på grund av sina territoriella erövringar, att bli ”en stormakt och en tongivande aktör på den europeiska scenen” (min kursiv).⁵⁹ ”Stormakt” förefaller uppfattas som något territoriellt, skilt från att vara ”tongivande aktör” på ett internationellt politiskt plan. Den senare aspekten behandlas sedan föga i framställningen.

Också i Lars Berggrens och Mats Greiff's *En svensk historia* (2000), med övervägande socialhistorisk inriktning, återfinns en rubrik som ”En stormakts uppgång och fall”. Det fastställs att ”Sverige under 1500-talets slut och 1600-talet kom att utvecklas till en av de mäktigaste makterna i Europa”.⁶⁰ Diskussionen handlar sedan om hur olika forskare och skolor har velat förklara detta. Den diskussionen står också i centrum i det korta avsnittet om den svenska utrikespolitiken på 1600-talet i den senaste universitetshandboken, Bo Perssons *En periferi i norr*.⁶¹ Boken har starkt social- och kulturhistoriskt fokus och en viss distans till den konventionella politiska historien anas i formuleringen att perioden 1561–1721 ”ofta kallats stormaktstiden, då Sverige var en ledande nordeuropeisk militärmakt”.⁶² Annars återkommer knappast stormaktsterminologin.

Ännu mer sparsmakad på området är översikten *Nordens historia* (1997), där det bara konstateras en enda gång att ”Sverige framträdde nu [efter 1648] som en av Europas stormakter”. För övrigt tycks författaren ha skytt stormaktsterminologin.⁶³ Den lyser också i stort sett med sin frånvaro i den nya kulturhistoria som förlaget Signum gett ut, i ännu högre grad än i föregångaren *Svenska folket genom tiderna*. Dock har det aktuella bandet titeln *Stormaktstiden* och börjar med kapitlet ”Stormaktstidens politiska kultur”.⁶⁴ Det föregående bandet har en mer kulturhistorisk titel, *Renässansen*, men för en svensk läsare skulle antagligen ”Barocken” ha mindre igenkänningsvärde än det välbekanta ”Stormaktstiden”.

En utförligare och mer konsistent användning av terminologin möter i den senaste stora vetenskapligt grundade översikten över svensk historia, förlaget Norstedts *Sveriges historia*.⁶⁵ Bandet om perioden 1600–1721 har

59 Lindkvist & Sjöberg 2006, s. 372.

60 Lars Berggren & Mats Greiff, *En svensk historia från vikingatid till nutid*, Lund 2000, s. III, 155.

61 Bo Persson, *En periferi i norr: En historia om Sverige från istid till tjugohundrat*, Lund 2023, s. 230–231.

62 Persson 2023, s. 169. Se även ”en nordeuropeisk militär stormakt”, s. 170.

63 Harald Gustafsson, *Nordens historia: En europeisk region under 1200 år*, 3 uppl., Lund 2017, s. 107.

64 *Signums svenska kulturhistoria: Stormaktstiden*, red. Jakob Christensson, Lund 2005.

65 Verket omfattar åtta band men har ingen volymnumrering och någon redaktör anges inte i de enskilda banden. Det framgår dock av förorden att Dick Harrison varit huvudredaktör.

skrivits av Nils Erik Villstrand och gör flitigt bruk av stormaktsterminologin. Detta signaleras redan på skyddsomslagets framsida, där ett antal nyckelord anges; det första är ”Stormaktskrigen”.

Det internationella sammanhanget betonas: ”Sveriges tid som stormakt på den internationella politiska arenan blev lika kort som intensiv.” Situationen omkring 1620 ”klargjorde för omvärlden att Sveriges politiska tyngd i Östersjöområdet hade vuxit”.⁶⁶ Men uppenbarligen var tyngden mer än regional, då Sverige blev en ”aktör av första rangen på Europas slagfält”.⁶⁷

Framställningen är i hög grad tematiserad kring hur denna ställning blev möjlig och vilka inrikes konsekvenser den fick. Villstrand tar ett historigrafiskt grepp och konstaterar att ”[s]tormaktstiden har för många varit också en storhetstid”, men att man numera snarare ser det som en tid av ”yttre storhet, men inre armod”. Sverige blev ”knektänkornas land”, och det var en tid av ”bondenöd” (ännu ett exempel på hur Axel Strindbergs välfunna boktitel har varit produktiv genom åren).⁶⁸ På många andra ställen i boken möter stormaktsterminologin.⁶⁹

Stormakten i svenska framställningar om allmän historia

Det kan också vara av intresse att se hur stormaktsproblematiken behandlas i de universitetsläroböcker i allmän historia som svenska historiker skrivit. Dessa tillhör de senare decennierna, eftersom vi fram till dess klarade oss med verk på engelska eller i översättning därifrån. De är emellertid inte många och fokus ligger naturligt nog inte på Sverige, men det finns ett par böcker av intresse i sammanhanget.⁷⁰

Göran Rystad ägnar i *Europa i världen* (1996) några sidor åt Sveriges uppdykande på den europeiska arenan under rubriken ”Det svenska stormaktsväldet och trettioåriga kriget”.⁷¹ Här talas om ”stormaktsväldet” och hur den svenska ”stormakterfarenheten” förvandlade det svenska samhället.⁷²

66 Nils Erik Villstrand, *Sveriges historia 1600–1721*, Stockholm 2011, s. 9.

67 Villstrand 2011, s. 13.

68 Villstrand 2011, s. 13–14.

69 Villstrand 2011, t.ex. s. 90, 141, 185, 331, 393.

70 I den senaste, *En samtidig världshistoria*, red. Maria Sjöberg, 2 uppl., Lund 2014, är det svårt att över huvud taget hitta något om europeisk politik på 1600-talet, på grund av dess originella uppläggning med fokus på världshaven. Sverige nämns inte som stormakt men några rader om det europeiska tidigmoderna statssystemet dyker upp, oväntat nog i en fördjupning om nordisk historia i kapitlet som behandlar tiden 1800–1945. Se s. 927–938.

71 Göran Rystad, *Europa i världen ca 1500–1700: Expansion och integration*, Stockholm 1996, s. 185–191.

72 Rystad 1996, s. 185.

Westfaliska freden omnämns som ”själva basen för Sveriges stormaktsställning” och gjorde Sverige till en ”aktör på högsta internationella nivå”.⁷³ Freden anges också ha gett ”det europeiska statssystemet” den ”utformning som det sedan framgent i väsentliga drag skulle behålla”.⁷⁴ Vilka dragen var och vilken roll Sverige hade i systemet preciseras inte.

Det är alltså tydligt att Sverige för Rystad var en stormakt i ett europeiskt statssystem, men det är anmärkningsvärt att läsaren ingenstans får veta vilka de övriga stormakterna var. Ordet ”stormakt” förekommer, såvitt jag kan se, inte i övrigt i boken. Efter inledande, fylliga kapitel om sociala, kulturella och ekonomiska faktorer består boken av en genomgång av ett antal makter och områden, Spanien, Frankrike, Nederländerna, England, det tysk-romerska riket, Östeuropa och Osmanska riket, men ingen av dem benämns ”stormakt”. I stället används uttryck som att Nederländerna under första hälften av 1600-talet hade sin ”storhetstid” eller att Brandenburg växte fram mot att bli en ”dominerande maktfaktor i Nordtyskland och Östersjöområdet”.⁷⁵

Ett liknande språkbruk präglar Sven Liljas ovanligt problematiserande och diskuterande *Europa Sverige Världen* (2001), där det finns ett längre avsnitt under rubriken ”Sverige blir en stormakt”.⁷⁶ Stormaktsterminologin kommer flitigt till användning i en skildring av Sveriges expansion och trettioåriga kriget betecknas som ”[i]nträdet i stormaktspolitiken”.⁷⁷ I ett kort stycke konstateras att ”en ny uppsättning stormakter” tillkommit efter westfaliska freden, och att England, Ryssland, Preussen, Österrike och Frankrike kom att ”bilda 1700-talets europeiska stormaktsuppsättning”.⁷⁸ Men i den löpande texten omnämns de, så vitt jag kan se, aldrig som stormakter. Där tycks termen reserverad för Sverige, liksom hos Rystad.

Det kan noteras att Lilja har ett utpräglat systemperspektiv på den europeiska utvecklingen, som knyter samman det europeiska statssystemet med Europas inre och yttre expansion. Staternas inbördes konkurrens betonas som en drivkraft. Detta perspektiv är ovanligt i svenska framställningar. I sammanhanget diskuteras emellertid inte själva stormaktspolitiken eller Sveriges roll.⁷⁹

73 Rystad 1996, s. 190.

74 Rystad 1996, s. 191.

75 Rystad 1996, s. 137, 201.

76 Sven Lilja, *Europa Sverige Världen: Europeisk integration och expansion 1500–1800*, Lund 2011, s. 172.

77 Lilja 2001, s. 186.

78 Lilja 2001, s. 185.

79 Lilja 2001, s. 309–315.

Stormakten – varifrån och vad

Sammanfattningsvis kan det konstateras att det som här kallats stormakts-terminologin introducerades i svensk historieskrivning omkring 1880. Det finns förmodligen två samverkande orsaker till detta.

För det första hade själva ordet ”stormakt” sedan några decennier börjat användas på svenska om den samtida europeiska maktpolitiken. En gissning är att särskilt Krimkriget hade gjort det aktuellt. När Martin Weibull skrev sin översikt 1881 förefaller han mena att stormakter och stormaktssystem ännu inte fanns på 1600-talet men använde ordet som en åskådlig bild: ”Sverige spelade en stormakts roll”. Här är han alltså i linje med nyare internationell litteratur om stormaktssystemets framväxt, som placerar det efter 1600-talet. Men på ett typiskt sätt tas ett modernt ord upp och används om äldre tid och blir snart allmängods; på 1920-talet var Sverige inte längre bildligt utan bokstavligen talat en stormakt på 1600-talet.

Den andra anledningen till terminologins genomslag är förmodligen det ökade behovet av att lyfta upp 1600-talet som en ”stor” epok i svensk historia. De äldre översikterna som här undersökts framhävde knappast perioden i sig. Med 1800-talets ökande nationalism blev historikernas roll alltmer att berätta om ett gloriöst förflutet som manade nationen att gå framåt och i Sverige kom 1600-talet att spela denna roll.⁸⁰ Det är betecknande att ordet ”storhetstid” i början konkurrerade med ”stormaktstid”. En epokbeteckning med liknande associationer som också skapades inom en nationalromantisk tradition är ”vikingatiden”, även om den är några decennier yngre.⁸¹

Som motivering för att tala om Sverige som en stormakt nämns hos flera författare att Sverige gjorde viktiga insatser i Europas eller rentav världens historia (två ting som gärna sammanblandades). Det handlade framför allt om det som äldre historieskrivning gärna kallade ”trofrikheten” eller rentav ”tankefrikheten”, det vill säga kampen för protestantismen/lutherdomen mot katolicismen. I takt med att sådana religiöst motiverade tankegångar förlorade sin attraktionskraft och historieskrivningen blev mindre öppet värdeladdad kom det stora i stormaktstiden alltmer att uppfattas rent maktpolitiskt – Sverige blev territoriellt större och militärt slagkraftigare.

”Storhetstiden” fick allt färre försvarare allteftersom tiden led.⁸² Men

80 Om tidens nationalism i historieförmedlingen och 1600-talets roll, se t.ex. Zander 2001, s. 72–76, 94–95. Se även Ragnar Björk, ”Hjärnetraditionen”, i Artéus & Åmark (red.) 2012, s. 77, 91, om 1600-talets dominans i tidens forskning och den konservativa, svensknationella historiesynen.

81 Anna Walette, *Sagens svenskar: Synen på vikingatiden och de isländska sagorna under 300 år*, Malmö 2004.

82 Björk 2012, s. 98, om hur Nils Ahnlund längre än andra höll fast vid att stormaktstiden också var en storhetstid.

termen ”stormaktstiden” har hängt kvar genom alla omvärderingar. Troligen hänger det inte minst samman med att den lätt låter sig laddas om, från positiva konnotationer till negativa, från ”Hurra, vi var en stormakt!” till ”Usch och fy, vi var en stormakt!”. Den negativa synen sammanfattas väl i uttrycket som Jan Lindegren myntat och som citeras i flera av de senare verken: stormaktstidens Sverige som ”knektänkornas land”.⁸³ Men här kan också ligga kvar en kittlande känsla av att ”vi” minsann en gång var betydelsefulla.

Det är slående att uppgifterna om hur stort Sverige var som stormakt varierar. Flera författare understryker den regionala aspekten, alltså Sverige som den dominerande makten i Östersjöområdet eller norra Europa. I senare översiktsverk möter dock flera formuleringar som snarare placerar Sverige på högsta europeiska nivå: ”en av de mäktigaste makterna i Europa”, ”en tongivande aktör på den europeiska scenen”, men också det mer avgränsande ”en ledande nordeuropeisk militärmakt”. Lite större stringens skulle inte skada här, i varje fall något argument för den ena eller andra rankningen av Sverige.

Stormaktsterminologin har blivit så internaliserad att den sällan diskuteras och den är ofta hänvisad till rubriknivån. Undantagen, där den diskuteras explicit, finns framför allt i Larssons och Österbergs universitetshandbok från 1985 och Villstrands stora översikt från 2011. Hos Larsson och Österberg ges rentav något så ovanligt som en definition. Till den maktpolitiska aspekten lägger de även ekonomiska och administrativa förhållanden. Det är oklart om de menar att allt detta måste vara uppfyllt för att man ska tala om en stormakt. När det gäller ekonomin finns också en tydlig ambivalens. Trots att Sverige ekonomiskt ”blev ett land att räkna med” anges just dålig ekonomi som stormaktens akilleshäla. Det är även svårt att hålla med dem om att de förvaltningsmässiga reformerna förde Sverige på höjd med andra europeiska länder; snarare gav de Sverige en effektivare förvaltning än de flesta andra stater vid samma tid.

Dessa senare verk stödjer det allmänna intrycket att stormaktsterminologin har blivit alltmer frekvent med tiden. Kanske har Sverige aldrig varit så mycket stormakt på 1600-talet som idag.

Stormakten som outnyttjad potential i forskningen

Om vi återvänder till de statsvetenskapliga definitioner som här tjänat som mätsticka, där relationen till andra makter och platsen i ett statssystem var centrala, måste det konstateras att aspekten sällan berörs i detta material.

83 Se t.ex. Persson 2023, s. 192.

Det är intressant att den skymtar hos Lagerbring, som på 1770-talet menar att Gustav Adolf bidrog till att få bort hierarkin mellan staterna och formellt likställa dem (även om de hade olika makt). Som ovan nämnts försvann dock inte den hierarkiserande diplomatin med westfaliska freden. Senare forskning har över huvud taget ifrågasatt att ett "westfaliskt system" av suveräna stater skulle ha etablerats i ett slag 1648. Ett sådant var dels i framväxande sedan lång tid, dels var det ännu något annat än det moderna statssystemet.⁸⁴

Antydningar om ett statssystem finns hos Geijer och är tydligare hos Martin Weibull. Här, i stormaktsterminologins etableringsfas, framstod det tydligt klart för samtida, åtminstone för Weibull, att ett stormaktssystem likt det man kände i det sena 1800-talets Europa ännu inte etablerats på 1600-talet. Han tycks medveten om att termen stormakt var en anakronism (eller ett analytiskt begrepp). Den medvetenheten förloras sedan raskt och även synen på statssystemet tycks bli mer suddig. Mot slutet av perioden dyker perspektivet upp med Larssons och Österbergs formulering att stormaktsställningen måste förstås "inom ramen för ett större *system* av stater", men det diskuteras inte närmare vad detta system innefattade eller hur det fungerade och utvecklades, eller vilka konsekvenser det fick för Sverige.

Det är typiskt för många framställningar att det större europeiska sammanhanget knappast behandlas. Det gäller även i ett verk där man trodde sig kunna hitta ett större sammanhang, nämligen *Den svenska utrikespolitikens historia*. Här förtecknas noga svenska förhandlingar, allianser och fiendskaper med en rad makter men i regel saknas en diskussion om den kontext dessa svenska relationer ingick i.⁸⁵

I sammanhanget vill jag hävda att det finns en outnyttjad potential i stormaktsterminologin. Den relationella synen på vad en stormakt är borde rikta intresset på statssystemet. Och det europeiska statssystemet är viktigt; från senmedeltid och framåt utvecklades en värld av konkurrerande stater som ömsesidigt erkände varandra och utvecklade normer för fredlig och krigisk samvaro. Detta statssystem var enligt många forskare unikt för Europa och spred sig från 1800-talet över hela jorden.⁸⁶ Vissa hävdar

84 Se t.ex. Andreas Osiander, "Sovereignty, International Relations, and the Westphalian Myth", *International Organization* 2001:2.

85 Wilhelm Tham, *Den svenska utrikespolitikens historia I:2, 1560–1648*, Stockholm 1960, s. 220–234. Georg Landberg, *Den svenska utrikespolitikens historia I:3, 1648–1697*, Stockholm 1952, s. 49–52 har dock en kort skiss om den europeiska politiken efter westfaliska freden.

86 Se t.ex. Tilly 1990, s. 191–203; Gustafsson 2010, s. 214–217; Alexander C Diener & Joshua Hagen, *Borders: A Very Short Introduction*, Oxford 2012, s. 46–53.

också att det är nyckeln till förståelsen av att Europa från samma tid fick en global ledarställning.⁸⁷

Med ett större fokus på statsystemet borde den svenska forskningen både kunna ge en klarare bild av Sveriges position och bidra till en ökad förståelse av det europeiska systemets utveckling, inte bara på toppnivå. Historien om internationella relationer har ofta ensidigt fokuserat på de ”stora” länderna, ofta just de som kom att utgöra stormakter under 1800-talet, när termen myntades. Det gör inte bara att ”halvstora” eller ”tillfälligt stora” makter som Sverige syns mindre i den internationella bilden utan även att till exempel historien om Sveriges förbindelser, som i den anförda *Den svenska utrikespolitikens historia*, kommit att handla om ”stora” makter som Frankrike, Ryssland, kejsaren och England. Nyare ansatser visar att många mindre stater kunde vara nog så viktiga i det större politiska spelet och att till exempel Sveriges politik i Nordtyskland efter 1648 måste förstås i ett sådant regionalt spel.⁸⁸

Den traditionella utrikespolitiska/diplomatiska historien stod länge lågt i kurs och har de senaste åren fått konkurrens från den så kallade nya diplomatiska historien, som breddat synfältet, både genom att studera diplomatin social- och kulturhistoriskt och genom att lyfta fram andra aktörer än de högsta statsmännen och diplomaterna.⁸⁹ Dessa ansatser har gett många nya insikter men sällan kombinerats med det storpolitiska spelet. Joachim Östlund har, i en översikt över dessa nya trender, efterlyst en sådan kombination och menat att ett förnyat intresse för makroperspektiv, inte minst inom globalhistoria, bör ”vara ett skäl till att det ibland närmast ritualiserade avståndstagandet från ’den gamla diplomatihistorien’ nu spelat ut sin roll.”⁹⁰

En sådan kombination kunde man önska sig för att närmare skärskåda

87 Se t.ex. Philip T Hoffman, *Why Did Europe Conquer the World?*, Princeton 2015; Jørgen Møller, ”Why Europe Avoided Hegemony: A Historical Perspective on the Balance of Power”, *International Studies Quarterly* 2014:4.

88 Ett inspirerande exempel som tar upp denna den stora diplomatins undervegetation är antologin *Friedensordnung und machtpolitische Rivalitäten: Die schwedischen Besitzungen in Niedersachsen im europäischen Kontext zwischen 1648 und 1721*, red. Beate-Christine Fiedler & Christine van den Heuveln, Göttingen 2019. En kraftfull plädering för att dra in ”die Vielfalt der Mächte und Akteure” är bidraget från Indravati Félicité, ”Westfälische Ordnung oder Kampf um das politische Überleben? Die Diplomatie Schleswig-Holstein-Gottorfs um 1700”.

89 Några goda översikter över fältet är My Hellsing & Sophie Holm, ”Tidigmodern utrikespolitik som kulturhistoria? En presentation av forskningsfältet ’new diplomatic history’”, *Historisk tidskrift för Finland* 2015:4; Tracy A Sowerby, ”Early Modern Diplomatic History”, *History Compass* 2016:9; Joachim Östlund, ”Ny diplomatihistoria: Historisk bakgrund och nordisk framtid”, *Scandia* 2024:1.

90 Östlund 2024, s. 126–127.

Sveriges roll i 1600-talets europeiska statssystem och statsbildningsprocess. Det maktpolitiska makroperspektivet behövs för att tydligare fixera vilken roll Sverige egentligen spelade men det vore intressant att angripa det med de nya, ”mjukare” ansatserna. Det kan gälla till exempel sådant som hur samtiden rankade makter och såg på relationerna, i linje med hur kollektiva identitetsuppfattningar alltmer uppmärksammats inom statsbildningsforskningen.⁹¹

Funderingar om Sveriges eventuella stormaktsställning på 1600-talet kan alltså öppna för tankar om stora sammanhang, där transnationella forskningsansatser vore välkomna. Harald Hjärne formulerade på 1890-talet ett program för samarbete med både andra discipliner och andra länders historiker för att, med Ragnar Björks ord, studera ”sammanhanget för hela Sveriges stormaktstid”, men ”den övergripande analysen” kom aldrig till stånd.⁹² Kanske det vore dags för ett försök snart.

Stormaktens vara eller inte vara

Bör vi hålla fast vid termer som ”stormakt” och ”stormaktstid” om svenskt 1600-tal? Periodisering är ett av våra viktigaste verktyg som historiker. Det är förståelsemässigt nödvändigt, både internt inom forskningen och vid en bredare förmedling, att dela upp historiens i princip jämna ström i hanterbara enheter. Men de etiketter vi sätter på dem styr gärna tanken och bör väljas med omsorg. Samtidigt är det en fråga om begriplighet och tradition, och det är svårt att lansera nya epoker. Epokbeteckningen ”tidigmodern”, som använts av historiker de senaste 40–50 åren, har till exempel haft svårt att leta sig ut i läroböcker och populära framställningar.

Det finns det som talar både mot och för stormaktstiden som etikett. Att tala om Sverige som europeisk stormakt, som ”tongivande aktör”, kan ge överdrivna föreställningar om den svenska politikens betydelse. Sveriges roll var framför allt regional och dess möjligheter begränsade av starkare makter. Något stormaktssystem som vi känner det från de senaste 200 åren fanns knappast heller vid denna tid; det kan vara bra att skilja mellan statssystem och stormaktssystem. Det finns också många infallsvinklar på historien där det inte är så behjälpligt att tala om stormaktstid. Mitt intryck är att det är mindre vanligt i kulturhistoriska studier, även om det

91 För en aktuell översikt över statsbildningsforskningen, se Benjamin de Carvalho & Halvard Leira, ”State Formation and Historical International Relations”, i *Routledge Handbook of Historical International Relations*, red. Benjamin de Carvalho, Julia Costa Lopez & Halvard Leira, London 2021, s. 236.

92 Björk 2012, s. 82.

även där kan dyka upp som en konventionell periodisering, för att tala om var vi befinner oss i historien.

Samtidigt är det praktiskt att kunna hänvisa till något som många har en föreställning om. Många processer och tillstånd i det svenska 1600-talssamhället är också otvivelaktigt på olika sätt relaterat till den högre svansföring i utrikespolitiken som staten kom att ha under denna tid. Att utmönstra stormaktsterminologin är knappast varken möjligt eller önskvärt, även om man ibland kunde vilja se den använd med lite mer kritisk distans och precision.

Det viktigaste resultatet av denna tur genom stormaktens historiografiska historia tycker jag är att det ligger en outnyttjad potential i terminologin, en möjlighet att ta ett större transnationellt grepp och med Sverige som utgångspunkt – men inte nödvändigtvis mittpunkt – ge ett bidrag till förståelsen av detta skede i framväxten av det europeiska statssystemet, det system som sedan spritt sig över jordgloben. Kanske det var genom att vara deltagare i denna process, snarare än genom kampen för lutherdomen eller de germanska folken, som Sveriges agerande fick ”verldshistoriska följder”.

Summary

The Great Power Age of Sweden through the Ages: A Sketch of its Historiography

In Swedish history, the 17th century is usually named *stormaktstiden* (Great Power Age) and Sweden of the time is called a *stormakt* (great power). This terminology is not evident and it has a history. Before the middle of the 19th century, historians did not denote the 17th century as an age of any specific greatness, although king Gustav II Adolf was lauded for his performance in the Thirty Year's War. The concept "great power" came into being at the Congress of Vienna in 1815 and was used about contemporary European foreign politics. In Sweden, it came into common use in the 1850s. Around 1870, *stormakt* and *stormaktstid* was used denoting Swedish 17th century and that usage made its way into historical works in the next decade.

Originally, historians seem to have been aware of the fact that this was a symbolic use of a terminology of contemporary politics, but soon in the early 20th century, it had become a commonplace to name 17th century Sweden a great power and see the Great Power Age as an age of Swedish greatness. The use of this terminology has since then accelerated, while the positive connotations of Greatness largely disappeared in the middle of the last century. Instead, the negative consequences of Sweden's projection

of power outside its borders, both for its neighbours and its subjects, are often stressed.

There is a lack of precision and clarity in the use of this terminology. "Great power" is seldom defined by historians. There are diverging statements as to just how great the Swedish great power was. Some historians state that Sweden was one of the leading powers in Europe, while others, more realistically, confine it to a leading role in the Baltic area. None of these claims are, however, based on any deeper arguments about Sweden's place in a European political context. Since Sweden in the 17th century took lively part in the development of the emerging European state system, a system of global historical significance since it has come to cover the entire earth, studies of Sweden's power politics in a transnational perspective could bring important contributions to the scholarly field of global history.

Keywords: Great Power, State System, Swedish 17th Century, Historiography, Conceptual History